

CHATEAUBRIAND I VERDAGUER, APROXIMACIÓ A UN CONCEPTE DE PÀTRIA

Pere FARRÉS

Quan més ens endinsem en l'estudi de l'obra de Verdaguer, més descobrim la quantitat i la importància de les llacunes que els nostres coneixements sobre la seva obra manifesten; en aquest sentit, el capítol de les fonts de Verdaguer i de les influències sobre la seva obra és, sens dubte, un dels que reclama amb més urgència l'atenció dels estudiosos. Tots estem d'acord a afirmar que Verdaguer es documentava profusament abans d'emprendre qualsevol obra i, si era d'envergadura, fins i tot en el decurs del seu treball. Ara bé, aquesta afirmació, feta sovint a base d'intuïció i de troballes esparses, espera ser confirmada, si és que mai pot aconseguir-se del tot, amb el coneixement de les lectures que ocupaven el poeta a cada època i amb l'estudi subsegüent dels elements coincidents o simplement semblants que descobrim entre la seva obra i les seves lectures.

El dia que un tal estudi es faci amb rigor, no hi ha cap dubte que caldrà parlar de Chateaubriand com un dels autors influents sobre Verdaguer, potser sobretot en relació amb els textos de joventut del poeta. L'autor francès era de lectura obligada per als seminaristes dels anys cinquantes i seixantes del segle passat i fou prou decisiu sobre alguns dels autors romàntics nostrats de la vena més conservadora i catòlica.

En l'estudi d'un dels textos de joventut de Verdaguer, concretament del *Colom*, podem rastrejar-hi —crec— les petjades del romàntic francès en més d'una direcció. Si ja és simptomàtic que, almenys en dos llocs, Chateaubriand remarqui el tema del descobriment del Nou Món com a un dels «deux beaux sujets de poëme épique» al seu temps, al costat del de les Croades¹, altres trets del *Colom* poden haver tingut en compte textos del francès, bàsicament provinents del *Génie du Christianisme* i de les obres del cicle de *Les Natchez*. No entraré pas ara, però, exhaustivament a analitzar les possibles relacions del *Colom* amb les obres de Chateaubriand, cosa que ens duria a consideracions sobre el model èpic de Verdaguer, a la justificació o no d'elements meravellosos en l'epopeia i a moltes altres consideracions més de detall, sinó que, cenyint-me a la temàtica del Colloqui, em centraré només en l'estudi de la possible influència del romàntic francès sobre la consideració de la pàtria dels indígenes de Tenerife que trobem en el text verdaguerià,² ja que ens apropa, sens dubte, al concepte de pàtria que tenia el poeta als seus anys de joventut.

D'entrada, convé tenir molt clar que, a diferència de la pretensió de Chateaubriand amb *Les Natchez*,³ Verdaguer no pretenia pas, en redactar el

Colom, fer l'epopeia de l'home de la natura. L'interès de Verdaguer és òbviament tot un altre, la narració del viatge a la descoberta d'Amèrica, però així i tot, no deixa de sorprendre que dediqui tanta atenció —fins al punt de constituir una autèntica unitat temàtica dins *Colom*— a l'estada dels espanyols a Tenerife on, segons ell, s'aturen a reparar la caravella «Pinta». En aquest context és on pren cos la història d'amor entre Ruiz i la reina Faina i on entren en relació, de fet, dues civilitzacions, una —diguem-ne— més avançada i cristiana i una altra d'indígena. I és en la relació entre les dues cultures on podem establir comparacions amb *Les Natchez*.

En primer lloc, observem que Verdaguer es refereix al contacte entre espanyols i indígenes, però no pas com a conqueridors i conquerits. Colom no anava a conquerir Tenerife ni, per aquelles dates, aquest era l'objectiu immediat de les corones ni dels aventurers ibèrics. El 1492 els regnes peninsulars s'havien apoderat de totes les illes canàries excepte, justament, de les de La Palma i Tenerife, i aquesta darrera no fou definitivament annexionada a les possessions espanyoles fins a començaments de 1496. Al 92 s'havien produït algunes expedicions i alguns contactes —pacífics els uns, bèlics els altres—, però no fou fins al maig de 1493 que Alonso de Lugo emprengué les expedicions que, després d'alguns fracassos, acabaren sotmetent l'illa. Verdaguer és fidel a aquesta cronologia i, en conseqüència, Colom no es considera enemic dels indígenes; així ho deixa clar a Faina quan la tranquil·litza dient:

«—De qui t'empren no fugis, o guanxesa,
que, t'ho juro, mon pit intent no abruga» (p. 137),

i al rei Benxomó, en demostrar-li que ha salvat la seva esposa (pp. 142-143). De fet, Colom es considera hoste, a Tenerife (p. 234). Si els expedicionaris, doncs, són foragitats de l'illa amb fletxes i llances, és perquè han de pagar l'ofensa de Ruiz, que, enamorant Faina, els ha robat la reina i ha dut la desgràcia a la casa reial. Ara bé, *Colom* és ple de referències premonitòries de la propera caiguda de Tenerife en mans dels reis espanyols; així, el diable atia l'odi de Benxomó contra Colom dient-li que és

«Un fort guerrejador, de la nissaga
dels que t'han de robar la patria dolça» (p. 142);

la mare de Faina s'enfronta a Ruiz, causant de totes les degradacions dels indígenes, i li diu:

«Quina malaventura manca a la terra dels guanxos que tu hi hajas tornat?
(...) Benxomo se revolca entre rochs y esbarsas vora la bauma sagrada,
mentres a dintre ploran los magichs y sacerdots, com si hagues vingut ja la
cayguda de la patria» (pp. 165-166).

I Faina, en sentir-se culpable a causa del seu enamorament, creu sentir la veu del Geni del Teide, Guaiota, que l'acusa així:

«Més, quan car costarà a ta noble patria
ton gust que ja passà! No es lluny lo dia
que, desde estranya nau, lo teu Benxomo
plorant veura allunyar y desesperantse

los sims de la que fou sa dolsa terra;
y sota l peno estrany que tremolarhi
veurà, al afigurarse que en cadenas
jau la flor de sos heroes o segada,
malehira a la que ab son pecat negre
haura cridat del eternal las iras» (p. 110).

És doncs, per aquesta via que s'introdueix el tema de l'amor que els indígenes tenen a la seva pàtria, adjectivada, com veiem, repetidament per Verdaguer de «dolça». El tema està amarat d'elements melangiosos, a l'avançada enyoradissos i, de fet, planteja el problema del poble vençut que, en perdre la llibertat, és exiliat —físicament o no, tant se val— de la seva pàtria. Un tema, el de l'enyor de la pàtria, absolutament present a *Colom* des d'una altra perspectiva, la dels mariners que han deixat la seva terra per anar a la descoberta d'un món desconegut⁴ o la del mateix Colom que, quan creu que morirà en la balma on l'ha tancat el diable, suspira així:

«Ah!, y per aixó deixi la llar aymada
y ls tarongerars de Genova l hermosa,
en que vegi apuntar l alva primera» (p. 194).

El sentiment d'enyor és acompanyat pel de l'honor en diversos passatges del llibre, per exemple en el record que té el vell Fernández del seu fill, a qui creu mort a causa de la seva gesta en la conquesta de Granada; l'home s'aquanta el plor dient:

«Mes no, patria dolsa, no escoltis los desvaris d amor d un pare. Ell morí per tu, y jo no'l tornaria a la vida si, per voler de Deu, pogues ferho ab sols una alenada» (p. 101).

Entre els indígenes, qui millor encarna aquest sentiment d'honor respecte a la pàtria és Benxomó, el rei, personatge històric, que havia de ser l'heroi de la lluita fallida contra els conqueridors, el qual és revestit per Verdaguer amb tons tràgics en convertir-lo en marit de Faina. Si bé Benxomó no és un personatge principal de *Colom*, ben segur que, en documentar-se Verdaguer per al seu poema, degué quedar sorprès del «nacionalisme» irrenunciable amb què el retraten les cròniques de la conquesta de Tenerife.⁵

On és més significatiu, però, des del meu punt de vista, el pensament verdaguerià sobre el tema de l'enyor de la pàtria és en una invocació que el poeta introdueix en el cant tercer, amarada de romanticisme, que enceta el relat de les desventures de Faina; diu Verdaguer:

«Geni del amor y de la tristesa,
angel bellissim del Senyor, que cuydas
d aplegar los sospirs y las congoixas
dels desterrats de la anyorada patria
pera ferli'n present al darrer dia,
si l calzer d or que copsa tantas llagrimas

no rebuja las dels pobres enamorats, dignes de plànyer, ensenyam las que en son pensament plorà la reyna gentil de Tenerife, y ls llochs hont caygueren aquell vespre en que deixà

los ossos de sos pares, les arbredas
y rieron que la vegeren naixer» (p. 108).

Pàtria, doncs, evocada enyorosament a causa de viure'n distanciat o des-
terrat o de preveure'n la fi inevitable. Però hi ha algun altre tema a *Colom*
relacionat amb el sentiment patriòtic, per exemple el de la necessitat insalva-
ble d'escollir entre la fidelitat a la pàtria o a l'amor, un tema que Verdaguer
tractaria en altres obres;⁶ així és plantejat en els mots de comiat de Ruiz
adreçats a Faina:

«Fayna —li diu—, jo m en vaig a llunyas terras, y no se si t pore may mes
tornar a veure, pus una mar inmensa m allunyarà de tu, y s posara entre
mitj de nostres amors lo d una patria y l de ton honor, que casi be com ella
estimo» (p. 169).

I, finalment, una tercera consideració sobre la pàtria dels indígenes a
Colom, una consideració que apunta a l'estret lligam conceptual que «pà-
tria» té amb «natura». Quan Ruiz explica la seva arribada a l'illa, presoner
dels moros que, en fugir de Granada, «una mala mar los rebat a Tenerife»,
diu que unes sultanes

«s enamoran d uns aucells estranys que hi veuen volar y demanan als
palacians que ls n agafen pera engabiarlos y durse'ls ne a las terras de l
Africa» (p. 85);

ells s'hi resisteixen, però, quan s'hi veuen obligats, són atacats pels indígenes
al crit de

«Muyran los estrangers enemichs de la sagrada naturalesa!»;
una naturalesa, la de Tenerife, que Verdaguer havia pogut trobar documen-
tada, amb la bibliografia que utilitzà com a base històrica del seu relat, amb
aquesta consideració d'element mític i sagrat. Així, l'historiador Viera y Clavijo
afirma que «los Isleños de Canarias solos adoraban la Naturaleza, y no
adoraban otra cosa».⁷ El poeta, per la seva banda, sempre que pot recrea
aquella naturalesa com a paradisiaca i amb elements molt més típics de la
que ell coneix de prop —i que magnifica en textos coetanis de *Colom*⁸— que
no pas amb trets propis de la natura canària, la qual desconeixia personal-
ment, tot i que en podia tenir referències suficients a través de la bibliografia
que emprà; així hi trobarem «salzers y desmays», fonts, «eura verdosa, ridor-
ta y llesamins», i s'hi senten «remors d aucells, d ayguas y de fullatge bla»,
«los sagrats sons y musica dels boscos»; com el mateix poeta conclou, es
tracta d'«aquell temple armonios de la naturalesa» (p. 106).

Si, doncs, Verdaguer planteja l'amor a la pàtria, per als indígenes de
Tenerife, lligat als sentiments de l'enyor i l'honor i a la terra, a la natura, ara
ens cal veure com Chateaubriand havia teoritzat, mig segle abans, sobre
aquests mateixos plantejaments i com, en proposar-se d'escriure l'epopeia de
l'home de la naturalesa, havia dotat igualment d'aquests sentiments els indis
de Louisiana, autèntics herois en la seva lluita contra els francesos, als quals
finalment foren sotmesos.

Chateaubriand afirma al pròleg a *Les Natchez* que pretén

«mettre en opposition les moeurs des peuples chasseurs, pêcheurs et pasteurs, avec les moeurs du peuple le plus policé de la terre. C'est à la fois la critique et l'éloge du siècle de Louis XIV, et un plaidoyer entre la civilisation et l'état de nature».⁹

Això el porta, al llarg de l'obra, a prendre posició a favor dels indígenes i no només recorda els crims perpetrats pels europeus al Nou Món, sinó que concretament critica els mètodes de la conquesta exercits pels francesos sobre les tribus de Lousiana el 1727 i es decanta a favor del tipus de vida dels indis, és a dir, de l'estat natural. Ni tan sols són només els indígenes els qui critiquen la societat civilitzada i defensen la vida lliure de la natura (el cabdill Chactas, per exemple, quan és a França, malgrat valorar els avenços i les millores de la civilització, denuncia «la dégradation européen dans toute sa laideur»¹⁰ i considera que els francesos són més desgraciats que els natchez), sinó que el personatge francès romànticament turmentat, que va a la recerca de la felicitat i la plenitud, René, acaba renunciant a la seva nacionalitat per esdevenir un natchez més. Amb tot, Chateaubriand no es considera rousseuanià, no creu que l'estat de pura naturalesa sigui el millor del món; i aquesta idea condiona el seu concepte d'art; diu:

«Peignons la nature, mais la belle nature: l'art ne doit pas s'occuper de l'imitation des monstres».¹¹

I a *Atala* farà un cant al triomf del cristianisme sobre la vida salvatge. Michael Butor ha assenyalat que Chateaubriand «descubrió que los indios no podían considerarse como "salvajes" en el sentido usual del término, sino como civilizados de otra clase. En este aspecto, está mucho más cerca de Montaigne que de Rousseau o Diderot. Es el primer poeta de una "civilización primitiva" en el sentido que hoy damos a esta expresión».¹²

Doncs bé, *Les Natchez* és l'epopeia d'un poble condemnat a desaparèixer, a perdre la seva llibertat, en mans d'un altre, el francès, presumiblement més civilitzat. I aquest poble considera la seva llibertat com el do més preuat perquè només essent lliure té consciència de pàtria; així hom diu d'Adario, un altre cabdill natchez, que

«il a pour la liberté un amour qui lui feroit sacrifier sa femme, ses enfants et lui-même»¹³;

i quan les tropes índies ataquen les franceses, el narrador no pot menys que exclamar:

«¡Quel courage n'inspires-tu point, sublime amour de la patrie!».¹⁴

Chactas i Adario, segons relata el primer, es juramenten

«sur le bâton de nos pères, à faire nos efforts pour rendre la liberté à notre patrie, après avoir étudié les gouvernements des nations»,¹⁵

perquè

«chaque homme se doit à sa patrie».¹⁶

Les Natchez es converteixen, doncs, en el gran cant a la pàtria de cadascú, i és molt versemblant de creure que Verdagner se sentí atret per aquest plantejament.

El sentiment d'enyor de la pàtria és molt present, sobretot en un personatge, en el vell Chactas, que, en ser a França, sent

«la plus douce des tristesses du coeur, celle de la patrie absente»;¹⁷ la pàtria que és com una mare, el lloc, per als indis, on cal tornar i reposar, un cop mort.¹⁸ I, per completar el quadre, només cal afegir que un altre tema força repetit en *Les Natchez* és el del dubte i el turment constant entre la fidelitat a la pàtria o a l'amistat i a l'amor; aquest és, per exemple, un dels drames del personatge de l'indi Outougamiz, agermanat per jurament amb René i reclamat per Adario, a causa d'un altre jurament, a matar-lo; una tal situació posa en joc els sentiments vers la pàtria i l'amistat no només d'aquest indi, sinó d'altres personatges com Céluta i Mila. Davant la necessitat de decidir, Outougamiz es planteja:

«nous ne savons nous décider ni pour la patrie ni pour l'amitié (...) [¿]auquel des deux serments dois-je être fidèle?»¹⁹

En essència, en el cicle d'obres de *Les Natchez*, Chateaubriand no fa més que posar en solfa la teoria que sobre l'«instinct de la patrie» exposa al *Génie du Christianisme*, concretament al breu capítol XIV del llibre cinquè de la primer part; allí afirma que

«cet instinct affecté à l'homme, le plus beau, le plus moral des instincts, c'est l'amour de la patrie»,²⁰

que el més pobre i el qui més hi pateix és qui més l'estima, que

«c'est lorsque nous sommes éloignés de notre pays que nous sentons surtout l'instinct qui nous y attache»,²¹

i que no hi ha cap virtut de debò si no hi ha amor a la pàtria. Tota aquesta teoria, Chateaubriand la justifica a través de la voluntat divina en afirmar que Déu ha fonamentat en la naturalesa l'amor al sòl patri i que allò que no era més que un sentiment d'utilitat general, Déu l'ha convertit en virtut. Per sobre d'aquest amor a la pàtria, només hi ha posat la justícia i l'amor a l'home.

Així, doncs, a l'hora de concloure, crec que podem admetre que Verdguer trobà en Chateaubriand una valoració romàntica de la pàtria, que pren cos en el tema de la pèrdua de les llibertats d'aquesta pàtria. D'aquí a la idea de l'home desterrat del seu paradís, només hi ha un pas. En segon lloc, que aquesta desfeta de la pàtria és la que justifica el to malencònic i enyorós amb què és tractada. En tercer lloc, l'altíssim valor del concepte de fidelitat a la pàtria, d'obrar per l'honor que li és degut —concepte que troba, en Chateaubriand, la seva justificació en la voluntat divina. I en quart lloc, que la pàtria, més que una entelèquia conceptual, és una mena de realitat que requereix una terra, una naturalesa, on identificar-se, una naturalesa que, per a Verdguer, al capdavant, és la de la seva terra nadiua, sublimada míticament fins a convertir-la en paradisiaca.

Si aquestes consideracions poden correspondre's a un text com *Colom*, dels volts de 1868, i referides als indígenes de Tenerife, segurament ens és lícit de preguntar-nos si no són extrapolables al concepte de pàtria que Verdguer utilitzà més endavant i referint-se ja concretament a Catalunya: paradís perdut? poble sense llibertat? mitificació d'una naturalesa potser com a

revulsiu renaixentista?... La resposta a aquestes qüestions, i a tantes altres que se'ns podrien suggerir, s'escapen ja, però, del marc d'aquesta comunicació.

Notes

1. Al segon capítol de la segona part del *Génie du Christianisme* diu textualment: «Il n'y a dans les temps modernes que deux beaux sujets de poëme épique, les *Croisades* et la *Découverte du Nouveau-Monde*». I al prefaci a *Atala* escriu: «Après la découverte de l'Amérique, je ne vis pas de sujet plus intéressant, surtout pour les François, que le massacre de la colonie des Natchez à la Louisiane en 1727». Aquestes citacions i les que seguiran de textos de Chateaubriand, les extrec de l'edició de les *Oeuvres complètes* de París (Pourrat frères, éditeurs), 1836.

2. Les peripècies dels espanyols a Tenerife durant el viatge del descobriment d'Amèrica ocupen una part molt important del *Colom*, d'acord amb el text editat per Joan Torrent i Fàbregas, especialment els cants segons i tercer —que narren l'arribada de dues de les caravel·les a Tenerife i el seu sojorn a l'illa mentre la «Pinta» és adobada— i bona part del cinquè —amb l'alliberament de Colom de la balma on ha estat reclòs pel diable—; per al nostre objectiu, però, el fragment fonamental és el cant tercer —el més extens de tots— i una part del segon.

3. Vegi's el prefaci de Chateaubriand a *Atala*. Cf. THIBAUDET, Albert; *Histoire de la littérature française. De Chateaubriand à Valéry*, París, Marabout, s.d., p. 31.

4. Així el trobem ja al bell començament del poema, per exemple.

5. DE VIERA Y CLAVJO, José; *Noticias de la Historia General de las Islas Canarias*, vol. II, pp. 198-269.

6. Per exemple, al cant II de *Canigó*, referit a l'actitud de Gentil.

7. *Op. cit.*, vol. IV, p. 3.

8. Per exemple, en el *Discurs que per donar començament a les Acadèmies Literàries tingudes en la Font del Desmay...* La malenconia que amara el discurs, la seva descripció de l'indret i l'expansió que, des d'ell, opera el poeta fins a abastar «la nació catalana» concorden, fins i tot quant a lèxic, amb les descripcions i consideracions sobre la naturalesa que trobem en *Colom*. I sense forçar el text, podem relacionar-hi la referència a «dos fills d'una reyna sense corona ni ceptre». Vegi's el discurs a Jacint Verdaguer, *Discursos, articles, pròlegs*, *Il·lustració Catalana*, pp. 5-11.

9. *Les Natchez*, dins *op. cit.*, vol. XXII, p. 8.

10. *Íd.*, p. 152.

11. *Atala*, dins *op. cit.*, vol. XVIII, p. V (prefaci).

12. BUTOR, Michael; *Sobre literatura II. Estudios y conferencias 1959-1963*, Seix Barral, Barcelona, 1967, p. 214.

13. *Les Natchez*, *op. cit.*, vol. XXII, p. 98.

14. *Íd.*, p. 222.

15. *Íd.*, p. 102.

16. *Íd.*, p. 161.

17. *Íd.*, p. 125.

18. Vegi's l'episodi de les pàgines 80 i ss. d'*Atala*.

19. *Les Natchez*, dans *op. cit.*, vol. XXIII, pp. 150 i 152.
20. *Génie du Christianisme*, dans *op. cit.*, vol. XIV, p. 197.
21. *Id.*, p. 202.